

Др Драгомир Бонџић, истраживач-сарадник
Институт за савремену историју
Београд

Православни богословски факултет Српске православне цркве 1952–1960

Сажетак: У чланку се прати рад Православног богословског факултета у Београду после издвајања из оквира Београдског универзитета 1952. На основу архивске грађе факултета и литературе даје се преглед основних проблема и промена у организацији установе, извођењу наставе и животу и раду наставног особља и студената до краја 50-их година. Период после издвајања са Универзитета, посебно прва деценија, представља значајан и тежак период у раду факултета у којем су рад и само постојање факултета били угрожени и одређени односима са Црквом, државом, Партијом и Београдским универзитетом, које су карактерисала бројна нерешена питања, материјална зависност, неравноправан положај, идеолошко-политички притисци, али и вишегодишња наставна и научна традиција.

Кључне речи: Богословски факултет у Београду, Српска православна црква, Свети архијерејски синод, факултетски савет, настава, наставници, студенти, материјална помоћ

Богословски* факултет у Београду је 30. јуна 1952. године издвојен из састава Београдског универзитета и престао да буде државна установа, а сутрадан, 1. јула прешао је у надлежност Цркве под називом Православни богословски факултет СПЦ.¹ Иако су током процеса ликвидације факултета који се одвијао од фебруара 1952. факултетски и црквени органи (Савет факултета, Свети архијерејски синод, Свети архијерејски сабор) чинили напоре да факултет настави рад са што мање штете, проблеми су били неизбежни. Већ приликом почетка нове школске 1952/53. године, прве ван оквира Универзитета, факултет се суочио са материјалним проблемима, питањем наставничких припадности, осипањем студената, укидањем дечјег додатка, материјалних повластица и здравствене заштите, проблемима одлага-

* Рад је написан у оквиру пројекта *(Не)успешна интeгpација – (не)довршена модернизација: међународни положај и унутрашњи развој Србије и Југославије 1921–1991* (147039), који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије, Београд.

¹ О послератном раду Богословског факултета и издвајању из оквира Универзитета писано је у више наврата: Радмила Радић, *Издавање Богословског факултета из оквира Београдског универзитета*, Идеје и покрети на Београдском универзитету од оснивања до данас, II, Зборник радова, Београд 1989, 255–262; Иста, *Држава и верске заједнице 1945–1970*, књ. I, 1945–1953, Београд 2002, 223–226; Предраг Пузовић, *Издавање (укидање), Богословског факултета из састава Београдског универзитета*, Српска православна црква – прилози за историју 2, Београд 2000, 277–295; Исти, *Православни Богословски факултет 1945–1952: од државне до црквене институције*, Српска теологија у двадесетом веку – истраживачки проблеми и резултати, Зборник радова, књ. I, Београд 2007, 145–169; Dragomir Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, Beograd 2004, 128–132; Исти, „Нова власи“ и Богословски факултет у Београду 1944–1952, Српска теологија..., књ. I, 126–144. Види и: АПБФ, Записници Савета Богословског факултета, јануар–јул 1952.

ња војног рока, идеолошко-политичког притиска на студенте, итд. У тим условима, са факултета се у јесен 1952. исписало 63 студента. Студенти су позивани на одслужење војног рока, а у војним одсецима им је саопштавано да се рок може одложити уколико се упишу на неки други факултет или је на друге начине на њих вршен притисак да напусте Богословски факултет. Касније се на факултет вратило свега 19 исписаних студената.²

Издвајање из оквира Универзитета је донело Богословском факултету материјалне проблеме, али и проблем статуса. Прелазећи под окриље Српске православне цркве, факултет није могао да задржи аутономију, нити да задржи статус какав би факултети требало да имају у односу на универзитет и надлежне државне органе. Факултет је у потпуности потпао под црквену управу. После дуже припреме и више измена 1. јуна 1955. донета је Основна уредба о Богословском факултету по којој је Факултет издржавала СПЦ из својих средстава, сви његови службеници су били службеници СПЦ, план и програм је одобравао Сабор СПЦ, а о свим одлукама факултетског савета морао је да буде обавештен Синод. Постојала је и одредба по којој су сви стални наставници факултета који су имали богословску спрему и канонске услове морали да буду у свештеничком или монашком чину. Факултетски савет је током пролећа 1955. безуспешно покушавао да путем представки и примедби коригује уредбу и однос црквених власти према факултету, да укаже на традицију, значај и потребу постојања аутономије факултета, на поједине ставке као што је право уписа и исписивања студената, самостално руковање фондовима и завештањима, унутрашња организација, потчињеност декана Савету, итд.³ Осим напетости током доношења уредбе и оштрих испада професора Душана Глумца разним поводима, односи између факултета и Синода су били углавном коректни и поред званичне кореспонденције одвијали су се и преко посета појединих епископа и патријарха факултету приликом појединих свечаности и званичних састанака представника Архијерејског синода и Савета факултета.⁴

Међутим, факултет се није ослободио ни надзора и притиска од стране државних органа и Партије. И поред одвајања од Универзитета и државе, у условима једнопартијског социјалистичког система, у рад факултета се и даље мешала и држава, пре свега преко Савезне комисије за верске послове (али и других, па и полицијских органа) пружајући материјалну помоћ, дајући подршку појединим

² Архив Православног Богословског факултета у Београду (АПБФ), Годишњи извештај декана Богословског факултета СПЦ за школску 1952/53; АПБФ, Списак исписаних студената са Богословског факултета СПЦ 30. јун 1952. – 1. април 1953. и списак студената који су се исписали а накнадно поново уписали на Богословски факултет; АПБФ, записник седнице Савета Богословског факултета, 12. септембар 1952; Исто, 18. октобар 1952; Р. Радић, *Држава и верске заједнице 1945–1970*, књ. II, 1954–1970, 141.

³ АПБФ, Годишњи извештај декана Богословског факултета СПЦ за школску 1953/54. и 1954/55. годину; АПБФ, записник седнице Савета Богословског факултета, 9. мај 1955; Исто, 23. мај 1955; Исто, 27. мај 1955; Исто, 1. јун 1955; Р. Радић, *Држава и верске заједнице 1945–1970*, књ. II, 1954–1970, 143. Синод је маја 1955. донео и Правила о упису, систему студија и полагању испита на богословском факултету СПЦ и Правила о стицању научног степена доктора теологије и полагању докторског испита на Богословском факултету и доставио их Савету факултета. (АПБФ, записник седнице Савета Богословског факултета, 30. септембар 1955).

⁴ Види записнике Савета Богословског факултета 1952–1955.

наставницима, надзирући рад, договарајући се и сукобљавајући са црквеним и факултетским органима.⁵

Издвајање од Универзитета 1952. је утицало на рад управних органа факултета, пре свега на њихов однос према Светом архијерејском Синоду СПЦ. Од школске 1952/53. декан факултета је достављао годишњи извештај о раду факултета Синоду СПЦ, као што су раније достављани извештаји ректору и савету Београдског универзитета и Министарству просвете НР Србије, иако Основна уредба о Богословском факултету СПЦ то није предвиђала.⁶ Савет је редовно одржавао седнице и расправљао о текућим пословима, али према извештају за 1952/53. „седнице су биле врло бурног карактера, што је за жаљење“. На седницама су падале и крупније речи (усмене и писмене изјаве и критике одлука и рада Сабора, Синода и Декана, лична вређања итд.). Већ тада је устаљена пракса да се записници седница воде детаљно и достављају Синоду.⁷ Потчињеност факултета и његових органа управы Цркве је потврђена уредбом из јуна 1955. Органи факултета су били факултетски савет, декан, продекани и факултетски судови. Факултетски савет је формално био највиши орган сачињавали су га редовни, ванредни професори, доценти и хонорарни професори. Декан је руководио радом факултета, бирао га је факултетски савет, а био је одговоран савету и Светом архијерејском синоду. Прва обавеза декана била је да извршава све одлуке Сабора, Синода и факултетског савета.⁸

Савет Богословског факултета је годишње одржавао по неколико седница на којима је разматрао по стотинак различитих предмета из своје надлежности, који су се тицали организације и рада факултета, наставе, науке, наставног особља и студената, живота факултета као целине и јавних манифестација тог живота. Стална тема седница факултетског Савета током 50-их година била је оскудица у административном и помоћном особљу. У деканату је административне послове обављало углавном само једно лице, као помоћно особље је радило двоје запослених, а у библиотеци само један или два библиотекара (радили су Леонтије Павловић, Александар Ћирић, Јован Дајковић) и недовољно службеника за рад и сређивање библиотеке по савременим принципима. Иначе, библиотека је после одвајања факултета са универзитета пребачена из зграде Патријаршије у зграду факултета и ту је потом деловала у оскудици простора, стручног кадра и средстава за набавку нових књига и часописа. Упркос томе, временом је повећаван библиотечки фонд и библиотека је 1960. имала 17.750 инвентарских бројева књига и преко стотину разних часописа, не рачунајући поједина завештања која су чинила посебне библиотеке. Током 50-их година, осим преко Екуменског савета црква, библиотека је обогаћивана набавком из скромних средстава и поклонима бројних дародаваца из земље и иностранства. Школске 1955/56. је добијано 52 часописа из иностранства, од чега су само два купована.⁹

⁵ Р. Радић, *Држава и верске заједнице 1945–1970*, књ. II, 1954–1970, 143.

⁶ АПБФ, Богословски факултет СПЦ – Светом архијерејском синоду СПЦ, бр. 1708, 10. јул 1953.

⁷ АПБФ, Годишњи извештај декана Богословског факултета СПЦ за школску 1952/53. годину.

⁸ АПБФ, записник седнице Савета Богословског факултета, 1. јун 1955. Декан факултета је 1952/53. био др Радивоје Јосић, 1953/54. и 1954/55. др Димитрије Димитријевић, 1955/56. др Милош Ерделјан, 1956/57. и 1957/58. др Димитрије Димитријевић, 1958/59. др Чедомир Драшковић, 1959/60. др Благота Гардашевић. Види: АПБФ, Извештаји декана 1952/53–1959/60.

⁹ АПБФ, Годишњи извештај декана Богословског факултета СПЦ за школску 1952/53. годину;

Факултет је одмах после Другог светског рата имао проблеме са простором, који су се увећали после одвајања са Универзитета и постојали до краја посматраног периода. Почетком шесте деценије плаћано је 30.000 динара месечно ГНО-у Београда за коришћење зграде факултета у тадашњој улици „7. јула“, бр. 2, а наспрам тога, није примана никаква накнада за просторије које су после рата уз дозволу народних власти користили приватни станари и друге универзитетске установе, па ни за нову зграду која је била изграђена на Карабурми. Са тешкоћама су после одвајања повраћене просторије које су заузимале музејска збирка са материјалом из Винче професора Милоја Васића и етнолошки одсек Филозофског факултета и збијањем и спајањем семинара обезбеђене проторије за слушаонице, читаоницу и библиотеку. С друге стране, до краја посматраног периода је безуспешно покушавано да се добије део факултетских просторија које је користила Академија примењених уметности (али је бар постигнуто да Академија плаћа кирију Патријаршијском управном одбору по рачуну који је достављао факултет), као и да се зграда у којој се факултет налазио већ 25 година и коју је и током 50-их година редовно одржавао, сређивао и опремао, уступи Цркви чиме би се факултет ослободио плаћања кирије.¹⁰

Од издвајања из Универзитета факултет је финансијски издржавала Српска православна црква. Средства у буџету су била недовољна, и покушавано је да се на све могуће начине новац уштеди и нађу други извори финансирања. Материјална несигурност и забринутост наставника за опстанак факултета нагнали су факултетски Савет да током 1954. затражи од Архијерејског синода да интервенише код Владе НР Србије и затражи кредит за издржавање Богословског факултета. Забринутост је досегла кулминацију када је почетком 1955. отпушено пет наставника због штедње те је Савет опет затражио помоћ од државних власти и послао 7. фебруара 1955. трочлану делегацију у Савезну комисију за верске послове да представи потребе факултета и затражи новчана средства. Синод се иначе, противио оваквим поступцима факултета, али Савет је сматрао да се то не коси са одредбама уредбе и да факултет и Синод треба заједничким снагама и на све могуће начине да обезбеде издржавање. Председник Комисије Добривоје Радосављевић је у разговору са делегацијом рекао да су „народне власти заинтересоване за Богословски факултет и желе да Факултет постоји и сачува онај карактер који је имао од свог оснивања, да се променама не унижава његов ранг и да остане на научној висини, а

АПБФ, Годишњи извештај декана Богословског факултета СПЦ за школску 1953/54. и 1954/55. годину; АПБФ, Годишњи извештај о раду Богословског факултета СПЦ у времену од 1. маја 1959. до 30. априла 1960; Чедомир Драшковић, *Четиридесет година Богословског факултета у Београду*, Богословље, год. V, св. 1–2, 1961, 15. О библиотеци Богословског факултета види више у: Саша Пајковић, *Библиотека Православне богословског факултета*, Српска теологија у двадесетом веку – истраживања, проблеми и резултати, 1, Београд 2007, 201–206; Предраг Пузовић, *Библиотека Богословског факултета између два светска рата*, Српска теологија у двадесетом веку – истраживања, проблеми и резултати, 4, Београд 2009, 117–128.

¹⁰ АПБФ, Годишњи извештај декана Богословског факултета СПЦ за школску 1952/53. годину; АПБФ, Годишњи извештај декана Богословског факултета СПЦ за школску 1953/54. и 1954/55. годину; АПБФ, Годишњи извештај о раду Богословског факултета СПЦ у времену од 1. маја 1958. до 30. априла 1959; АПБФ, Годишњи извештај о раду Богословског факултета СПЦ у времену од 1. маја 1959. до 30. априла 1960; Р. Радић, *Држава и верске заједнице 1945–1970*, књ. II, 1954–1970, 144.

да материјална страна не треба да буде разлог за његово затварање јер ће се потребна средства за његово издржавање дати“. Савет факултета је тражио девет милиона динара, за покривање расхода, а добио је два милиона у току године. Одлучено је да се од 1. марта 1955. наставницима даје помоћ којом су у погледу плата изједначавани са наставним особљем Универзитета и да се исплаћује хонорар онима који су држали наставу без накнаде. Наставницима су тако плате дотиране до 1958. када је та исплата ушла у општи црквени буџет.¹¹

Током 1953. године за факултет је утрошено око седам милиона динара, а буџетом је било предвиђено 8.362.600 и то на персоналне расходе, плате и стипендије 6.117.600, а материјалне расходе 2.245.000 динара.¹² Буџетом за 1956. годину било је предвиђено 4.348.000 динара за личне издатке, 745.000 за материјалне и 1.000.000 за стипендије студената, при чему су у односу на претходну годину лични и материјални издаци били повећани.¹³ У буџету за 1959. годину било је предвиђено 9.480.000 за личне трошкове, 2.185.000 за материјалне издатке и 2.000 за студентске стипендије. Следеће године су лични издаци смањени, материјални повећани, а износ за стипендије остао исти. Поред редовног кредита за набавку опреме и одржавање инвентара факултет је добио и ванредни кредит од 150.000 који је био углавном намењен за набавку инвентара за интернат.¹⁴

Одвајање од Универзитета и ток догађаја 50-их година је посебно велике последице оставио на наставно особље Богословског факултета. У тренутку ликвидације као државне установе Факултет је имао четири редовна, једног ванредног професора, пет доцената, три хонорарна наставника и шест асистената. После одвајања већина сталних наставника је преузета у ранијем звању, али са смањеним платама, три редовна професора су преузети као хонорарни, ранији хонорарни наставници нису преузети. Асистенти су преузети као административно особље, што је отежавало њихов рад, као и функционисање администрације, пошто су од петорице асистената само Лазар Милин и Леонтије Павловић остали на факултету, а остали су били или на боловању и одсуству (Александар Ћирић) или у иностранству на усавршавању (Емилијан Чарнић и Владан Поповић). Асистент Живота Михаиловић је отказао црквену службу и прешао у државну. Почетком 1953. примљен је и хонорарни административни чиновник Богољуб Ракић. Да би се осигурала настава на неколико упражњених предмета до попуњења новим наставницима, неколико сталних наставника се обавезало да држе предавања и испите (др Лазар Мирковић за Црквену уметност, др Радивоје Јосић за Догматику, др Викентије Фрадински за Руски језик и Патрологију, др Димитрије Димитријевић за Упоредно богословље, др Чедомир Драшковић за Педагогику и Методику религијске наставе. Пошто је расписан конкурс за наведене предмете новембра 1952. изабрани су др Радмило Вучић за доцента Педагогике и методике религијске наставе, др

¹¹ АПБФ, Годишњи извештај декана Богословског факултета СПЦ за школску 1953/54. и 1954/55. годину; АПБФ, записник седнице Савета Богословског факултета, 21. март 1955; Р. Радић, *Држава и верске заједнице 1945–1970*, књ. II, 1954–1970, 144.

¹² АПБФ, Годишњи извештај декана Богословског факултета СПЦ за школску 1952/53. годину.

¹³ АПБФ, Годишњи извештај декана Богословског факултета СПЦ за школску 1955/56. годину.

¹⁴ АПБФ, Годишњи извештај о раду Богословског факултета СПЦ у времену од 1. маја 1959. до 30. априла 1960.

Петар Ђорђевић, за хонорарног наставника Руског и Црквенословенског језика, Стојан Гошевић за Грчки језик, Стојан Лазаревић за Црквено појање са правилом, др Андреј Фрушић за доцента за Патрологију, Григорије Константиновић за хонорарног наставника за Догматику и Упоредно богословље. Црквену уметност је и даље хонорарно предавао Лазар Мирковић и тако је до краја године настава на Богословском факултету углавном комплетирана.¹⁵

Следеће, 1953/54. године, на факултету је било 13 сталних наставника, пет хонорарних и осам административних. Те године су отказ због одбијања да приме свештенички чин добили наставници др Викентије Фрадински, др Љубомир Дурковић Јакшић, др Милош Ердељан и др Чедомир Драшковић, мада су последња двојица остала на факултету. Током 1955. отказ је због сукоба са Синодом око објављивања текста „Поводом решења о преносу моштију кнеза Лазара“ у листу *Весник* и неслагања са утицајем епископата на факултет добио и професор Душан Глумац и петорица хонорарних наставника (Лазар Мирковић, Борислав Лоренц, Радивоје Јосић, Стојан Лазаревић, Григорије Константиновић).¹⁶ Крајем 1957. посао је изгубио пошто је ухапшен и оптужен за заверу против државног уређења (са групом социјалиста) бивши ванредни професор Филозофског факултета, историчар Драгослав Страњаковић, који је био изабран новембра 1955. за редовног професора Историје српске цркве.¹⁷ Новембра 1955. је изабран и дипломирани студент Филозофског факултета Слободан Радошевић за лектора за Енглески и Немачки језик, јануара 1956. музиколог Бошко Кирћански за Црквено појање са правилом и новембра 1959. ректор Богословије у Београду др Душан Кашић за Историју српске цркве. Недостатак наставника и материјалних средстава факултет је решавао осим расписивањем конкурса и избором наставника, и хонорарним ангажовањем професора и ангажовањем сталних наставника да предају више предмета.¹⁸

Током школске 1959/60. године на Богословском факултету у Београду наставу је обављало 14 наставника: девет сталних (два редовна професора, пет ванредних професора, један доцент и један лектор) и пет хонорарних наставника. Као стални наставници су радили су др Чедомир Драшковић, редовни професор за Пастирско богословље са Омилитиком; др Димитрије Димитријевић, редовни професор Хришћанске етике; др Милош Ердељан ванредни професор за Свето писмо

¹⁵ АПБФ, Годишњи извештај декана Богословског факултета СПЦ за школску 1952/53. годину; АПБФ, записник седнице Савета Богословског факултета, 6. септембар 1952; Исто, 25. септембар 1952; Исто, 10. новембар 1952; Ч. Драшковић, *н.г.*, 13.

¹⁶ АПБФ, записник седнице Савета Богословског факултета, 18. фебруар 1955; АПБФ, Годишњи извештај декана Богословског факултета СПЦ за школску 1953/54. и 1954/55. годину; Р. Радић, *Држава и верске заједнице 1945–1970*, књ. II, 1954–1970, 141–142.

¹⁷ Ч. Драшковић, *н.г.*, 13. О процедури пријема Страњаковића на предмет Историја СПЦ на место одстрањеног професора др Љубомира Дурковића-Јакшића види: Р. Радић, *Држава и верске заједнице 1945–1970*, књ. II, 1954–1970, 143–144; Архив Југославије, Савезна комисија за верске послове, 144–14–220; АПБФ, Извештај деканата Богословског факултета СПЦ за период од 1. маја 1957. до 1. маја 1958. О хапшењу и суђењу Страњаковићу види: АЈ, ЦК СКЈ, Међународна комисија, 507, IX S/c-453, Материјал са суђења Крекићу, Поповићу, Страњаковићу и Жујовићу, 20. март 1958; *Политика*, бр. 16065, 1. фебруар 1958, 6; *Истио*, бр. 16066, 2. фебруар 1958, 12; *Истио*, бр. 16068, 4. фебруар 1958, 7; *Истио*, бр. 16069, 5. фебруар 1958, 6; Srđan Cvetković, *Обрачун sa socijalistima 1958*, Istorija 20. veka, br. 1, 2008, 85–90.

¹⁸ Ч. Драшковић, *н.г.*, 13.

Старог завета са Библијском историјом и археологијом и јеврејски језик; др Благо-та Гардашевић, ванредни професор за Црквено право; др Радмило Вучић ванредни професор за Методику религијске наставе са Педагогиком; др Лазар Милин ванредни професор за Апологијетику са Историјом религије; др Емилијан Чарнић, ванредни професор за Свето писмо Новог завета и Грчки језик; др Стојан Гошевић доцент за Догматику са упоредним богословљем; Слободан Радошевић лектор за Енглески и Немачки језик. Хонорарни наставници су били: др Лазар Мирковић за Литургику са Хришћанском археологијом и Црквеном уметношћу; др Викентије Фрадински за Општу историју цркве са Патрологијом; др Душан Кашић за Историју српске цркве; Богољуб Ћирковић за Црквенословенски језик; Бошко Кирћански за Црквено певање са правилом. Током године су постављени В. Фрадински и Д. Кашић. Факултет није имао наставнике за Филозофију (Увод у филозофију, Психологију и Историју филозофије с нарочитом обрадом религијских филозофа), коју је привремено предавао Радмило Вучић, и Руски језик, који је привремено предавао Богољуб Ћирковић. Међутим, највећи проблем Богословског факултета била је немогућност постављања асистената, и стога немогућност обезбеђивања младог наставног кадра из сопствених редова. У извештају за школску 1959/60. је закључивано да се из редова асистената најпоузданије и најлакше регрутује наставно особље, а да је то питање већ годинама било отворено на факултету и да док се не буде решило питање постављања бар минималног броја асистената, неће бити могуће ни да се реши питање наставног кадра на факултету.¹⁹

Захваљујући сналажењу и залагању појединих наставника, настава се и поред бројних потреса којима је факултет био изложен редовно одвијала, а наставници су упркос тешкоћама давали и изванредан допринос у научном раду. Већ у ванредним околностима почетком деценије наставници су објављивали своје радове у „Гласнику СПЦ“ и издањима Српске академије наука, а већ 1954. године објављена је трећа књига „Зборника радова Богословског факултета“ са радовима скоро свих наставника.²⁰ Пошто зборници као повремени издања нису могли да одговоре појачаној потреби за објављивањем научних радова од 1957. је обновљен факултетски часопис „Богословље“ у којем су наставници објављивали своје прилоге. Планирано је да часопис излази два пута годишње у свескама од 4–6 табака са резимеима на немачком и руском језику. Поновно излагање часописа помогли су Свети архијерејски синод СПЦ и Екуменски савет цркава из Женева. Због материјалних проблема часопис је крајем деценије излазио са тешкоћама, а покушавано је да се обезбеди редовност излагања добијањем кредита од Светог архијерејског синода СПЦ и повећавањем броја претплатника, пре свега црквених општина. Факултет је часопису придавао велики значај јер је интересовање за њега било све веће у земљи и свету и „јер једино преко њега и Српска црква даје свој удео у општу ризницу теолошке науке“.²¹

¹⁹ АПБФ, Годишњи извештај о раду Богословског факултета СПЦ у времену од 1. маја 1959. до 30. априла 1960; Ч. Драшковић, *н.г.*, 13–14. Биографије и библиографије наставника види у: Душан Кашић, *Богословски факултет 1920–1980*, Богословље, год. XXIV, св. 1–2, 1980, 9–192.

²⁰ АПБФ, Годишњи извештај декана Богословског факултета СПЦ за школску 1952/53. годину.

²¹ АПБФ, Годишњи извештај о раду Богословског факултета СПЦ у времену од 1. маја 1959. до 30. априла 1960; Ч. Драшковић, *н.г.*, 16.

Важан део одвијања научног рада на факултету била је и одбрана докторских дисертација. На Факултету је укупно одбрањено 14 докторских дисертација до 1961. године, од тога десет после Другог светског рата, а током 50-их година су докторирали: Лазар Ј. Милин „Догма о васкрсењу мртвих (догматско-апологетска студија)“, 2. децембра 1952; Душан Ј. Кашић, „Лепавинско-северинска епархија“, 15. новембра 1954; Јован С. Дајковић „Оксфордски покрет (трактаријанство) у Енглеској цркви“, 28. децембра 1956; Тихомир М. Пантић „Каритативна делатност у хришћанској цркви прва три века“, 30. маја 1959. (свечано промовисан 28. јуна 1959); Сава В. Вуковић „Типик архиепископа Никодима“, 15. маја 1961. Током школске 1959/60. Савет факултета је потврдио још три пријављене тезе: Душан Дачић „Руски религиозни мислиоци о васпитању“; Божидар Мијач „Религијска педагогика Доситеја Обрадовића у светлости православне хришћанске педагогике“; Добривоје Уштевић, „Циљеви и методе самоваспитања са хришћанског становишта“. До почетка 60-их година су додељене и три почасне докторске титуле, од чега две после рата: Архиепископу атинском и целе Јеладе Доротеосу 1. септембра 1956. и Патријарху московском и целе Русије Алексију 27. септембра 1957.²² Факултет је уз помоћ Синода и Екуменског савета цркава поклањао пуну пажњу научном усавршавању наставника у иностранству, упућујући сваке године по неколико наставника на пар месеци у стране центре где су могли да користе велике библиотеке и стручна искуства страних универзитета (Берн, Рим, Енглеска, Палестина, итд.).²³

Упркос потресу који је настао одвајањем са Универзитета 1952. напорима црквених и факултетских органа спречено је потпуно осипање студената и ометање наставе. Почетком школске 1952/53. године било је 243 студента, а крајем летњег семестра 208 студената и то 158 мушких и 50 женских, шест у монашком и 39 у свештеничком чину, а 69 бивших ученика богословија. По републикама их је било 193 из НР Србије, по шест из НР БиХ и НР Хрватске, два из НР Македоније и један из НР Црне Горе. На студијама је било и шест евангелиста, један баптиста, један римокатолик и један студент из московске епархије. У прву годину је у зимском семестру уписано 130 студената, а крајем летњег семестра их је било 99 (68 мушких и 31 женских, од тога 24 са средњом богословском школом, један у монашком и осам у свештеничком чину). Право уписа су имали свршени ученици богословија, гимназија и учитељских школа са вишим течајним испитом, а ученицима других средњих школа са вишим течајним испитом упис је одобравао Савет факултета за сваки случај појединачно.²⁴

Број студената је током деценије опадао, због тешког материјалног стања факултета и студената и односа државе према религији, цркви и религијским школама уопште. Више од половине студената су били ванредни, односно свештеници

²² Ч. Драшковић, *н.г.*, 24–25; АПБФ, Извештај деканата Богословског факултета СПЦ за период од 1. маја 1956. до 1. маја 1957. године; АПБФ, Извештај деканата Богословског факултета СПЦ за период од 1. маја 1957. до 1. маја 1958. године; АПБФ, Годишњи извештај о раду Богословског факултета СПЦ у времену од 1. маја 1959. до 30. априла 1960; *Богословље*, год. I, св. 1, 1957, 2–11; *Истио*, год. I, св. 2, 1957, 1–11.

²³ Види извештаје деканата 1952–1960.

²⁴ АПБФ, Годишњи извештај декана Богословског факултета СПЦ за школску 1952/53. годину.

који су истовремено и студирали, док је прилив деце из службеничких и занатлијских породица био мали. Годишње се уписивало по 20-30 студената, а државни органи, тј. службеници Савезне комисије за верске послове су их посматрали као „децу реакционарних елемената“ и „синове и кћерке бивше буржоазије“. Констатовано је и да су 30% студенткиње које нису имале „никаких перспектива за запослење после студија“.²⁵

Статистички подаци факултета дају следећу слику о кретању броја и структури студената током 50-их година. Школске 1953/54. у зимски семестар је било уписано 237 студената, 183 мушка и 54 женске, а у летњи 193 студента, 153 мушка и 40 женска; 1954/55. уписано је у зимски семестар 184 студента, 148 мушка и 36 женска, а у летњи 160 студената, 129 мушка и 31 женски; 1955/56. у зимски семестар је уписано 140 студената, 108 мушка и 32 женска, а у летњи 117, 94 мушка и 23 женска; 1956/57. у зимски семестар је уписано 109 студената, 95 мушка и 14 женских, а у летњи 107, 92 мушка и 15 женских; у зимски семестар 1957/58. уписано је 94 студента, 89 мушких и пет женских, а у летњи 75 студената, 72 мушка и три женска; у зимски семестар школске 1958/59. године уписано је 114 студената, 107 мушка и седам женских, а у летњи 87, и то 81 мушки и шест женских; у зимски семестар 1959/60. било је уписано 116 студената, 106 мушких и 10 женских, а у летњи 78 студената, 73 мушка и пет женских.²⁶ Студенти су разврставани по епархијама. Школске 1959/60. највише је било из Жичке епархије, 13 студената, по шест из Београдско-карловачке, Сремске, Шабачко-ваљевске и Шумадијске, по пет из Славонске, Рашко-призренске и Далматинске, по четири из Браничевске, Дабробосанске и Црногорско-приморске, по три из Банатске и Бањалучке, по два из Тетовско-струмичке и Нишке и по један из Загребачке, Горњокарловачке, Зворничко-тузланске, Охридско-битолске, Скопске и Тимочке епархије. Ниједног студента није било из Будимске, Захумско-херцеговачке, Бачке (један у зимском семестру) и Московске епархије (такође један у зимском семестру). Две студенткиње су биле из Београдско-карловачке, а по једна из Браничевске, Жичке и Шабачко-ваљевске епархије.²⁷

Материјално стање студената Богословског факултета је било изузетно тешко после 1952: одвајањем од Универзитета изгубили су право на студентске стипендије, повластице, дечје додатке, бесплатан превоз и лечење, итд. У извештају факултета 1952/53. је стајало да су студенти због материјалних и других проблема „потштени, па услед тога многи напуштају студије“. Укинута им је било и право на здравствену заштиту, мада су приликом уписа уплаћивали средства у ту сврху. Пошто су им били укинута дечији додаци, студенти Богословског факултета су чак морали и да враћају већ примљене износе, тако да су се у све већем броју обраћали факултету за материјалну потпору. Пошто нису имали право на студентске стипендије и повластице, Свети архијерејски синод је 1952. давао 66 стипендија за сиромашне студенте од по 2.000, а од 1953. 3.000 динара.²⁸

²⁵ Р. Радић, *Држава и верске заједнице 1945–1970*, књ. II, 1954–1970, 141, 144.

²⁶ Види статистичке прегледе о броју уписаних студената уз годишње извештаје деканата 1953/54–1959/60.

²⁷ АПБФ, Статистички преглед уписаних студената уз Годишњи извештај о раду Богословског факултета СПЦ у времену од 1. маја 1959. до 30. априла 1960.

²⁸ АПБФ, Годишњи извештај декана Богословског факултета СПЦ за школску 1952/53. годину.

Међутим, постојао је изванредан број сиромашних студената који нису могли да добију синодску стипендију, а живот студената Богословског факултета током деценије је био врло тежак, чак и за стипендисте који су стипендијом покривали само 50% трошкова живота у Београду. Зато је факултет током деценије из донација исплаћивао сиромашним студентима и једнократне месечне новчане помоћи, по степену сиромаштва. Даване су и новчане награде свршеним студентима са најбољим успехом, затим за светосавске темате и ревностно похађање наставе. Стипендије су могли да дају и епархијски одбори и црквене општине, али факултет није имао евиденцију те помоћи. Извесну материјалну помоћ студентима је пружао и Екуменски савет цркава у Женеви и то преко Патријаршије и Црвеног крста, у роби – текстилу, зејтину, шећеру, масти, млеку и јајима у праху. Крајем деценије, 1959/60. број стипендија Светог архијерејског синода је био 41 у распону 3–6.000 за девет радних месеци, што је био процентуални пораст у односу на укупан број студената, али материјални проблеми студената су и даље били нерешени и велики што је утицало и на одржавање малог броја уписаних студената. Сматрано је да се материјална питања бар делимично могу решити повећавањем износа новчане помоћи, оснивањем интерната, обнављањем стручног Удружења студената Богословског факултета, итд. Осим обраћања државним органима за финансијску помоћ, факултетски савет и Синод СПЦ су током 50-их година безуспешно тражили и помоћ у признавању права која су имали остали факултети и изједначавања студената Богословског са студентима Београдског универзитета. И сами студенти су у више наврата безуспешно покушавали да добију право на повлашћену војну, лечење су студентској поликлиници, одлагање и скраћење војног рока, право на дечији додаток, укључивање у студентске феријалне организације и планинарска удружења, итд.²⁹

Знатно побољшање студентског положаја донело је отварање интерната крајем 50-их година. Стари интернат на Косанчићевом венцу је изгорео још 1941. а студенти су се од тада сами сналазили за стан и храну и тако, по мишљењу деканата, „трпели разне штетне утицаје по њихово религиозно васпитање и били изложени разним непријатностима и рђавим примерима“. У нови интернат који је био сазидан пред рат, током рата су се уселили Немци, потом је била дечја болница, а потом се сместила Богословија Св. Саве. Тек почетком школске 1959/60. Савет факултета уз благослов и материјалну помоћ Светог архијерејског синода приступио је смештају студената, спојио неколико семинара у згради факултета и тако ослободио три веће просторије и у њима сместио 31 кревет за спавање. То је био само један корак који је одмах дао позитивне последице у похађању предавања, јутарњих богослужења и бденија уочи празника и недеље. Потом је уз помоћ Синода, и материјалну помоћ у новцу и намирницама од стране пријатеља, бивших и садашњих студената, 25. фебруара 1960. свечано отворена и трпеза за студенте у присуству Патријарха и неколико епископа. Поклона у намирницама је било толико да је менза била намирена за целу школску годину, а у неким артиклима и за наредну.

²⁹ АПБФ, Годишњи извештај о раду Богословског факултета СПЦ у времену од 1. маја 1959. до 30. априла 1960; Р. Радић, *Држава и верске заједнице 1945–1970*, књ. II, 1954–1970, 141, 145. Види годишње извештаје деканата током 50-их година.

Студенти су у мензи добијали три obroка за 100 динара, а неки и бесплатно. Тако је отварањем интерната, мензе и исплатом 41 стипендије материјални положај студената 1960. године био увелико побољшан, што се одразило на рад и успех у настави, а у наредном периоду је очекивано даље побољшање материјалних услова и ширење просторија факултета и интерната.³⁰

Због материјалних проблема студената који су били упућени да се сами брину о својој egzистенцији током 50-их година се настава одвијала уз велике тешкоће, нередовно и углавном у поподневним часовима. Многи студенти су да би се издржавали истовремено радили као парохијски свештеници или службеници у државним установама, тако да су никако или слабо посећивали предавања и заостајали са испитима. Само око 50% студената, углавном стипендиста, је редовно похађало наставу, мада је било и око 10% студената који су се сами издржавали, а ипак постигли добар успех. Поред тога, учење је ометао и недостатак уџбеника. И уџбеници које је факултет уз помоћ Екуменског савета цркава прештампавао на гештетнеру су били прескупии за студенте (већ прве школске године издати су уџбеници за Догматику, Упоредно богословље, Старозаветну археологију, Философију, Педагогику и Методику религијске наставе), па је марта 1953. свети архијерејски Синод затражио од наставника лекције по којима држе предавања како би их умножио и ставио на расположење студентима.³¹

Крајем деценије, побољшавањем материјалних услова и отварањем интерната дошло је до равномернијег распоређивања наставе пре и после подне. Од студената стипендиста и оних који живе у интернату тражено је најредовније похађање наставе и полагање испита, о чему је вођена строга контрола. Зато је и успех на испитима повећан, и поред повишеног критеријума. Од пријављених 327 испита током године, положено је 223 (68,2%), одложено 69 (21,1%), а 35 (10,7%) студената је пало на испиту. Повећан је и интерес студената за теолошке проблеме и практичан рад у цркви, учешће у дискусијама, семинарима и изради светосавских темата.³²

Светосавски темати су израђивани и награђивани поводом Светог Саве, који је на Богословском факултету сваке године прослављан и у послератном периоду, док су новоуспостављени празници нове државе запостављани. Прве године после одвајања од Универзитета, поред патријарха Викентија и неколико епископа прослави Светог Саве на факултету је присуствовао и ректор Београдског универзитета Вукић Мићовић. Подељене су награде за светосавске темате, мада не у пуном износу који је стигао од прилога због трзавица и неблаговременог расписивања конкурса, несређености библиотеке и ниског нивоа приспелих радова. Сматрано је да је спуштен ниво радова и у квантитативном и квалитативном погледу у односу на предратни период. Тада је награђено седам радова сумама од 2.000 до 5.000 динара. После славског обреда, поздравне речи декана, светославског предавања професора Љубомира Дурковића Јакшића и извештаја о прилозима факултету про-

³⁰ АПБФ, Годишњи извештај о раду Богословског факултета СПЦ у времену од 1. маја 1959. до 30. априла 1960.

³¹ АПБФ, Годишњи извештај декана Богословског факултета СПЦ за школску 1952/53. годину.

³² АПБФ, Годишњи извештај о раду Богословског факултета СПЦ у времену од 1. маја 1959. до 30. априла 1960. и статистички преглед полагањих испита уз извештај.

декана Милоша Ердѣљана, одржана је приредба у којој је мешовити хор студената Богословског факултета певао црквене обредне и религиозно националне песме.³³

Факултет је и наредних година редовно одржавао светосавску приредбу са предавањима, наступом студентског хора, чланова београдске опере, рецитовањем пригодних песама и послужењем и доделом награда за најбоље студенте и светосавске темате. Поред тога, студенти су сваке године дочекивали Нову годину на факултету, а маја сваке године у манастиру Раковици је служен помен блаженопочившем патријарху Димитрију и другим добротворима факултета.³⁴ Временом је број и износ светосавских награда повећаван, а програм обогаћиван. За Светог Саву 1960. године одржана је свечана академија у присуству Патријарха Германа, представника Цркве и власти, великог броја декана и продекана различитих факултета, професора универзитета, чланова академија наука, свештенства и народа. Награђено је 17 студентских радова и то један рад првом наградом Његове Светости патријарха Германа сумом од 15.000 динара, девет студената другом наградом од по 10.000 динара и седам радова трећом наградом од по 5.000 динара. На академији је говорио др М. Ердѣљан о другом путовању св. Саве на Света места, прочитан је извештај о завештањима, прилозима и светосавским наградама и изведен уметнички програм од неколико црквених и световних песама, дијалога и рецитација. У програму су учествовали хор студената богословског факултета и неколико чланова београдске опере.³⁵

Студентски хор који је почетком 50-их година водио хонорарни наставник и асистент Музиколошког института САН Стојан Лазаревић, осим на светосавској прослави певао је током 1952/53. и на бденијама и литургијама на излету о Спасовдану у Чуруг, слави Патријаршијске капеле Св. Симеону, слави студентског удружења Св. Јовану Богослову, и анредних година у различитим приликама. Осим поменутог излета у Чуруг, прве школске године после одвајања од Универзитета 40-ак студената је уз пратњу професора ишло на петодневну научну екскурзију у манастире Жичу и Студеницу.³⁶ Организацији излета и екскурзија је и касније придаван велики значај, како због религиозног васпитања и образовања студената, тако и због „оживљавања и јачања религиозног живота православног живља свуда онамо где се религиозна песма студената чује“. Свети синод СПЦ је 1954. обезбедио суму од 100.000 динара за екскурзију ходочашће студената и наставника у манастир Хиландар и обилазак храмова и манастира на Светој Гори и Солуну.³⁷ У лето 1955. организована је екскурзија током које су посећене светиње и културни споменици у Скопљу, Битољу и Охриду (манастир Св. Стефан, Св. Наум, Калиште, итд.). Средства је обезбедио Архиепископски синод СПЦ, а део трошкова су сносили сами студенти.³⁸ Током јуна и јула 1957. године изведена је екскурзија наставника и студената

³³ АПБФ, Годишњи извештај декана Богословског факултета СПЦ за школску 1952/53. годину.

³⁴ Види годишње извештаје деканата до краја 50-их година.

³⁵ АПБФ, Годишњи извештај о раду Богословског факултета СПЦ у времену од 1. маја 1959. до 30. априла 1960.

³⁶ АПБФ, Годишњи извештај декана Богословског факултета СПЦ за школску 1952/53. годину.

³⁷ АПБФ, Годишњи извештај декана Богословског факултета СПЦ за школску 1953/54. и 1954/55. годину.

³⁸ АПБФ, Годишњи извештај декана Богословског факултета СПЦ за школску 1955/56. годину.

у манастир Хиландар. Средства су обезбедили Синод СПЦ (150.000 динара) и Савез удружења православног свештенства (50.000), а секретар за финансије СИБ-а је одобрио куповину валуте. На екскурзији је било пет наставника и 21 студент.³⁹

Дакле, упркос материјалним тешкоћама и другим проблемима после издвајања са Београдског универзитета, на Богословском факултету су се током 50-их година успешно одвијале наставне и разноврсне ваннаставне активности. Студенти су полагали испите и стицали диплому, мада у малом броју због смањивања укупног броја студената. Током школске 1953/54. дипломирало је 14 студената, током 1954/55. десет; 1955/56. 18 студената, и то три редовна и 15 апсолвената; од 30. априла 1956. до 30. априла 1957. дипломирало је 23 студента, и то 11 апсолвената и 12 редовних, од чега мушких 19 и женских 4, девет у свештеничком чину, један монах и девет без чина; у истом периоду 1957–58. године дипломирало је 11 студената, 4 апсолвента и седам редовних, сви мушки, у свештеничком чину четири, без чина пет и два монаха; 1958/59. је дипломирало 16 студената, 14 апсолвената и два редовна, 14 мушких и два женска, у свештеничком чину пет и без чина девет; током 1959/60. на факултету је дипломирало седам студената и то четири апсолвента и три редовна студента; сви су били мушкарци, двојица у свештеничком чину, а били су из Београдско карловачке, Рашко-призренске, Браничевске, Шумадијске, Жичке, Нишке и Шабачко-ваљевске епархије. Крајем деценије факултетски органи су очекивали даљи пораст броја и квалитета дипломираних студената, захваљујући повећаној бризи и решавању појединих материјалних питања (интернат). Међутим, били су свесни да и даље постоје велики материјални проблеми и да студенти Богословског факултета и даље нису имали права и повластице које су уживали студенти других факултета (одлагање војне обавезе, здравствена заштита, повластице у вожњи, дечији додатак). Помоћ у решавању ових и других питања очекивана је од црквених и државних органа.⁴⁰

До 1952. године на Богословском факултету је дипломирало 589, а од 1. јула 1952. до краја 1960. 126 студената. Међу њима су били многи истакнути представници Цркве. Школске 1955/56. на факултету је дипломирало и пет евангелика (Андреј П. Беређи из Ердевика, Павел А. Ђемровски из Бачког Петровца, Павел П. Маљих из Бачког Петровца, Самуел Ј. Хнилица из Бачког Петровца и Мирослав Т. Хован из Шида). Међу дипломиранима је била укупно 51 студенткиња.⁴¹

Према подацима из 1962. од укупно 724 студената који су до тада завршили факултет, 135 је то учинило после 1952: од тога је 87 остало у црквеној служби, а међу осталима је било 14 жена, шест неправославних, итд. Тадашњи декан Чедомир Драшковић је мали број дипломираних образлагао малим укупним бројем студената, указивао на проблеме са бројем и статусом наставног особља и на остале нерешене материјалне и друге проблеме факултета и студената. И даље се дешавало да студенти који су поред Богословског студирали још неки факултет буду из-

³⁹ АПБФ, Годишњи извештај о раду Богословског факултета СПЦ у времену од 1. маја 1957. до 1. маја 1958.

⁴⁰ Види статистичке прегледе о броју дипломираних студената уз годишње извештаје деканата 1953/54–1959/60; АПБФ, Статистички преглед дипломираних студената уз Годишњи извештај о раду Богословског факултета СПЦ у времену од 1. маја 1959. до 30. априла 1960.

⁴¹ Ч. Драшковић, *н.д.*, 20, 23.

бачени са другог факултета, под изговором да немају право на упис, и да представљају „реакционарне елементе“ и „држе се непријатељски и негативно“. И други подаци из тог периода су указивали на постојање истих проблема као на почетку деценије, на непостојање услова за нормалан и несметан рад факултета, на притиске како од стране државе, али и од стране Цркве и на опасност и тенденције да се факултет укине односно да се претвори у неку врсту Духовне академије. Органи факултета су то покушавали да спрече, тражећи помоћ и од државних органа. Тако се декан факултета новембра 1960. жалио секретару Савезне верске комисије да су услови рада на факултету „ненормални“ и изразио мишљење да се стварају услови за „коначну ликвидацију установе“.⁴²

Све то у суштини показује да се Богословски факултет на почетку 60-их година, деценију после одвајања од Универзитета налазио у ништа мање тешкој ситуацији него после самог одвајања и него у првим послератним годинама када је у оквиру Универзитета био изложен отвореним притисцима нове комунистичке власти.⁴³

⁴² Р. Радић, *Држава и верске заједнице 1945–1970*, књ. II, 1954–1970, 141, 145, 146.

⁴³ О раду Богословског факултета после Другог светског рата види: Д. Бонцић, „*Нова власи*“ и *Богословски факултет у Београду 1944–1952*, 126–144.